

गण्डकी प्रदेश, वन तथा जलाधार व्यवस्थापन नीति २०७५

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको धारा ३० ले प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने विषयलाई मौलिक हकको रूपमा सुनिश्चित गरेको छ । त्यसै गरी धारा ५१ (छ) मा प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोग सम्बन्धी नीतिको (१) मा राष्ट्रिय हित अनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्यायको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, सम्बर्द्धन र वातावरण अनुकूल दीगो रूपमा उपयोग गर्ने र स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता र अग्राधिकार दिँदै प्राप्त प्रतिफलहरूको न्यायोचित वितरण गर्ने उल्लेख छ । सोहि नीतिको (२) मा जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छता सम्बन्धी चेतना बढाई औद्योगिक एवं भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पंक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन र दीगो उपयोग गर्ने, ६) मा वातावरणीय सन्तुलनका लागि आवश्यक भू-भागमा वन क्षेत्र कायम राख्ने, ७) मा प्रकृति, वातावरण वा जैविक विविधतामाथि नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव निर्मूल वा न्यून गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने र (८) मा वातावरण प्रदूषण गर्नेले सो बापत दायित्व व्यहोर्नुपर्ने तथा वातावरण संरक्षणमा पूर्व सावधानी र पूर्वसूचित सहमति जस्ता पर्यावरणीय दीगो विकासका सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने उल्लेख छ ।

नेपालको संविधानको अनुसूचि ६ मा प्रदेशको एकल अधिकार अन्तर्गत प्रदेश भित्रको राष्ट्रिय वन तथा वातावरण व्यवस्थापन रहेको छ भने अनुसूचि ७ मा संघ र प्रदेशको साझा अधिकार सूचि अन्तर्गत प्रदेश सीमानदी, जलमार्ग, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता रहेको छ । त्यसै गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचिमा वनजङ्गल, वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी, जल उपयोग, वातावरण तथा जैविक विविधता रहेका छन् । यसरी प्रदेशले संघ र स्थानीय तहसँग समन्वय गरी कार्यान्वयन गर्ने प्रावधान छ । संविधानको यसै अधिकार क्षेत्रभित्र रहेर प्रदेश सरकारहरूले केन्द्र सरकारको नीति अनुरूप आ-आफ्नो प्रदेशमा आवश्यक नीति निर्माण गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

प्रदेश सरकारको स्विकृत कार्यविभाजन नियमावली २०७४ ले उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयको कार्य जिम्मेवारीहरू तोकिदिएको छ । जसअनुसार प्रदेशस्तरमा वन क्षेत्रको नीति, कानून, मापदण्ड तथा योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन गर्ने, प्रदेश भित्र भू-स्खलन नियन्त्रण, जलाधार संरक्षण, जैविक विविधताको संरक्षण, अध्ययन, अनुसन्धान व्यवस्थापन, नियमन एवं लाभांशको बाँडफाँड; वन्यजन्तु र वन पैदावार ओसारपसार सम्बन्धि नियमन र अपराध नियन्त्रण, संरक्षण क्षेत्र र चरन क्षेत्रको व्यवस्थापन, वन अतिक्रमण र डढेलो नियन्त्रण, वन सूचना सेवा प्रवाह, वृक्षारोपण र सम्भार, संरक्षण क्षेत्र पहिचान र व्यवस्थापकीय पद्धति निर्धारण, जडिबुटि तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार सम्बन्धी व्यवस्थापन आदि विषय प्रदेशको जिम्मेवारीभित्र पर्दछन् । यिनै जिम्मेवारीलाई व्यवस्थित गर्न यो नीतिको तर्जुमा गरिएको छ ।

२. वन तथा जलाधार क्षेत्रको स्थिति

गण्डकी प्रदेश वन, संरक्षित क्षेत्र, जैविक विविधता तथा जलाधार स्रोत सम्पदाको दृष्टिकोणले राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय महत्वको प्रदेश हो। प्रदेशको कुल क्षेत्रफल मध्ये ८,१४६.३ वर्ग कि.मि. (३७.१ प्रतिशत) वनले ढाकेको छ। प्रदेशको कुल वनक्षेत्र मध्ये ७७ प्रतिशत गाँउपालिकामा, २०.४ प्रतिशत नगरपालिकामा र २.५ प्रतिशत महानगरपालिकामा रहेको छ। वनले रोजगारीको सिर्जना, आय वृद्धि, सर्वसाधारणको जीविकोपार्जनको लागि आवश्यक काठ, दाउरा, जडिबुटी, घाँसपात तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार जस्ता आधारभूत वस्तु र सेवा प्रदान गर्दै आएको छ भने यो क्षेत्र कृषि, उद्योग, जलस्रोत, पर्यटन जस्ता आर्थिक समृद्धिका क्षेत्रहरूको मेरुदण्डको रूपमा रहि आएको छ। अहिलेको अवधिसम्म प्रदेशको ग्रामिण क्षेत्रमा ६८.५ प्रतिशत जनताले जैविक इन्धन र ४० प्रतिशत जनताले पशुआहारको स्रोतको रूपमा वनजङ्गल र रुख विरुवामा निर्भर गर्दछन्।

सन् १९८० पछिको सामुदायिक वनको संरक्षणमा यस प्रदेशले उदाहरणीय कार्य गरेको प्रशस्तै प्रतिवेदनहरूले उल्लेख गरेका छन्। संसारमै प्रसिद्ध समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन पद्धतिमध्ये यस प्रदेशमा ३,८४४ वटा सामुदायिक वन मार्फत करिव २,३९१.५ वर्ग कि.मि. (२९.४ प्रतिशत), १,०७३ वटा कबुलियती वन मार्फत करिव ४,८००.६ हेक्टर, १८ वटा धार्मिक वन मार्फत करिव १००.९ हेक्टर, पञ्चासे संरक्षित वन, फेवातालसँग जोडिएको अन्तर्राष्ट्रिय महत्वको १६४.७ हेक्टर क्षेत्रफलको विश्व शान्ति जैविक विविधता उद्यान र ३७७ नीजि वन मार्फत प्रदेशको वन व्यवस्थापनबाट करिब चार लाख घरधुरी लाभान्वित भएका छन्। त्यसै गरी वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउँदै काठजन्य उत्पादनमा वृद्धि गरी बाह्य आयात न्यूनीकरण गर्दै वन पैदावारमा आत्मनिर्भर हुनको लागि नवलपरासी (बर्दघाट सुस्तापूर्व) का ३२ सामुदायिक वन, १ साझेदारी वन र १ चक्ला वन साथै तनहुँका ५ वटा सामुदायिक वन गरी जम्मा ३९ वटा वनहरूको १३,३४८.९ हेक्टर वनमा वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन हुँदै आएको छ र सो क्रम विस्तार हुँदैछ।

यस्तै संरक्षित क्षेत्रहरूको हिसाबले पनि गण्डकी प्रदेश नेपालकै धनी प्रदेश मानिन्छ। यस प्रदेशमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र ढोरपाटन शिकार आरक्षको आंशिक भाग र अन्नपूर्ण र मनास्लु संरक्षण क्षेत्रको पुरै भाग गरी कुल १०,०३९.५१ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल संरक्षित क्षेत्र पर्दछ। नेपालको कुल क्षेत्रफलको ६.८२ प्रतिशत, नेपालका संरक्षित क्षेत्रहरूको कुल २९.१७ प्रतिशत र गण्डकी प्रदेशको कुल क्षेत्रफलको ४५.६८ प्रतिशत रहेका संरक्षित क्षेत्रहरू नेपालको राष्ट्रिय कभरेज भन्दा झण्डै दोब्बर (राष्ट्रिय कभरेज २३.३९ प्रतिशत) छ। संरक्षित क्षेत्रको माध्यमबाट व्यवस्थापन गरी विश्व प्रसिद्ध पाटेबाघ, एकसिङ्गेगैँडा, हिँउचितुवा, कस्तुरी मृग, हाब्रे लगायतका वन्यजन्तु, वनस्पति र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बद्र्धन, पर्यापर्यटन प्रवद्र्धन र मध्यवर्ती क्षेत्रका बासिन्दाको जीवनस्तरमा सुधार हुँदै आएको छ। यसबाहेक परस्थानीय संरक्षणमार्फत तनहुँमा भानुभक्त प्राणी उद्यान र कास्की जिल्ला पोखरा महानगरपालिकाको पचभैयामा प्रदेश स्तरीय प्राणी उद्यान स्थापना गर्नका लागि पहल भइरहेको छ।

यो प्रदेश जल प्रवाहमा पनि अत्यन्त धनी छ । गण्डकी बेसिनका नामले प्रख्यात यस क्षेत्रमा त्रिशुली, बुढीगण्डकी, मर्स्याङ्दी, दरौँदी, सेती, मादी, मर्दी, मोदी, म्याग्दी खोला, कालीगण्डकी, बडीगाड गरी ११ वटा नदीहरू हिमालबाट उत्पत्ती भएर बग्ने स्थानीय नदीहरू हुन् । यसबाहेक यस प्रदेशमा थप ३६८ वटा साना ठूला उपजलाधारहरू रहेका छन् । संसारकै अग्लो स्थान (४,९१९ मि.) मा रहेको तिलिचो ताल, हिमताल, हिमनदी, रामसारमा सूचीकृत फेवाताल लगायतका तालतलैया र अन्य सिमसार क्षेत्रहरू यस प्रदेशका महत्वपूर्ण सम्पदा हुन् । यस बाहेक म्याग्दी, मुस्ताङ, मनाङ्ग, लम्जुङ्ग र गोरखामा गन्धक र विरेनुनको गन्ध आउने प्राकृतिक औषधालयका रूपमा तातोपानी कुण्डहरू पनि रहेका छन् ।

३. विगतका प्रयासहरू

नेपालमा संधियताको कार्यान्वयन नयाँ र पहिलो अभ्यास भएकोले हाल प्रदेश सरकारले वन तथा जलाधार संरक्षणको क्षेत्रमा काम गर्न सुरुवात गरेको छ । तथापि विगतका दिनहरूमा नेपाल सरकारबाट विभिन्न नीतिगत र कानुनी सुधार गरी वन र जलाधारको संरक्षण र व्यवस्थापन भइरहेको थियो । नेपालले अवलम्बन गरेको समुदायमा आधारित वन तथा संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापन, देशका महत्वपूर्ण संवेदनशील जलाधार क्षेत्रहरूको पहिचान, वर्गिकरण गर्दै एकीकृत भू-तथा जलाधार व्यवस्थापनको सिद्धान्त अवलम्बन गर्दै एकीकृत प्राकृतिक श्रोतहरूको व्यवस्थापन मार्फत वातावरणीय सन्तुलनमा टेवा पुगेको छ । चुरे तराई मधेश भू-परिधिको एकीकृत व्यवस्थापन गर्न छुट्टै सांगठनिक संरचना निर्माण गर्नुका साथै चुरे संरक्षण गुरुयोजना समेत तयार पारिएको छ । वन क्षेत्रका केही प्रमुख नीतिहरूमा भएको व्यवस्था यस प्रकार छ ।

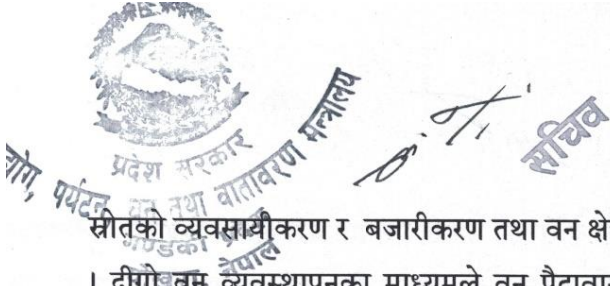
३.१ वन क्षेत्रको गुरुयोजना, सन् १९८८

नेपालको वन क्षेत्रको समुचित संरक्षण, व्यवस्थापन र दीगो उपयोग गर्ने उद्देश्यले सन् १९८८ मा २० वर्षे वन क्षेत्रको गुरुयोजना तर्जुमा गरी लागु गरिएको थियो । सन् १९८८ देखि सन् २०११ सम्म कार्यान्वयनमा रहेको गुरुयोजनाकालमा सामुदायिक तथा निजी वन, राष्ट्रिय र कबुलियती वन, पारिस्थितिकीय प्रणाली र आनुवांशिक श्रोत संरक्षण, भू तथा जलाधार संरक्षण, कानुनी तथा संस्थागत विकास लगायत विभिन्न १२ वटा कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा रहेका थिए । सो गुरुयोजनाले जनचेतना अभिवृद्धि, तालिम, जनशक्ति र प्रविधि विकासका माध्यमले समुदायको सहभागितामा वन, वनस्पती, वन्यजन्तुको संरक्षण, कृषि भूमि, जलाधार र संरक्षित क्षेत्रको व्यवस्थापन गर्दै विकास र वातावरणबीच सन्तुलन कायम राख्ने दिशामा मार्गदर्शन र ठोस योगदान गरेको पाइन्छ । उक्त लामो योजनाकालमा नेपालको सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक परिवर्तनसँगै वन, वातावरण र जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा पनि धेरै नीतिगत, कानुनी, संस्थागत र समन्वयात्मक व्यवस्थाहरूको जग बसेको पाइन्छ ।

३.२ समृद्धिका लागि वनको अवधारणा, २०६९

नेपालको झण्डै आधा भू-भाग ढाकेको वनक्षेत्र अथाह सम्भावना भएको प्राकृतिक सम्पदा भएर पनि आशातित् प्रतिफल प्राप्त हुन नसकेको परिप्रेक्ष्यमा नेपाल सरकारले २०६९ माघ १२ गते यो चार खम्बे अवधारणा स्वीकृत गरेको थियो । जसको मूल मर्म भनेको वनको दीगो एवं वैज्ञानिक व्यवस्थापन; वन पैदावार र सेवाको सदुपयोग; वन

स्रोतको व्यवसायीकरण र बजारीकरण तथा वन क्षेत्रमा सुशासन लगायत उपयुक्त वातावरणको सृजना गर्ने रहेको छ । दीगो वन व्यवस्थापनका माध्यमले वन पैदावारको सर्वसुलभ उपलब्धता, रोजगारी सृजना र आयवृद्धि गर्ने; जडिबुटी तथा काष्ठ एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवसायीकरण र बजारीकरणबाट समृद्धि हासिल गर्ने र वन क्षेत्रको पुनर्संरचना गर्दै सुशासन प्रबर्द्धन एवं आवश्यक नीतिगत, कानूनी र संस्थागत विकास गरी वन क्षेत्रको सबलीकरण गर्ने आदि उद्देश्य समेटिएका छन् । यही अवधारणाको जगमा २०७१ मा वन नीति तर्जुमा गरी हाल कार्यान्वयनमा रहेको छ ।

३.३ राष्ट्रिय वन नीति, २०७१

वन नीति, २०७१ ले वन, जैविक विविधता र जलाधार क्षेत्रको दीगो व्यवस्थापनद्वारा स्थानीय र राष्ट्रिय समृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने दुरदृष्टि लिएको छ । साथै यस नीतिले वन, वनस्पति, जडीबुटी, वन्यजन्तु, संरक्षित क्षेत्र, जैविक विविधता र जलाधारको समुचित संरक्षण, सम्बर्द्धन र सदुपयोग गर्दै रोजगारी सिर्जना र आयवृद्धि गरी विपन्न वर्गको जीविकोपार्जनमा सुधार र पारिस्थितिकीय प्रणालीबीच सन्तुलन कायम गर्ने लक्ष्य राखेको देखिन्छ । माथि उल्लेखित दुरदृष्टि र लक्ष्य हासिल गर्न अवलम्बन गरिएका नीतिहरु यस प्रकार छन्:

- दीगो वन व्यवस्थापनद्वारा वन क्षेत्रको उत्पादकत्व र वन पैदावारको उत्पादन वृद्धि गर्ने ।
- जैविक विविधता र स्रोतको संरक्षण लगायत वातावरणीय सेवाबाट प्राप्त हुने लाभ वृद्धि गर्दै न्यायोचित वितरण सुनिश्चित गर्ने ।
- जल तथा भूमिको संरक्षणबाट भूमिको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न जलाधार क्षेत्रको एकीकृत संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने ।
- सामुदायिक, कबुलियती, साझेदारी, मध्यवर्ती सामुदायिक, संरक्षित, धार्मिक लगायतका समुदायद्वारा व्यवस्थित वनलाई पारिस्थितिकीय, आर्थिक र सामाजिक रूपले सक्षम बनाउँदै लाभको न्यायोचित बाँडफाँड गर्ने ।
- निजी क्षेत्रलाई वन विकास तथा विस्तारमा संलग्न गराउँदै वनजन्य उद्यमको प्रबर्द्धन, उत्पादनको विविधिकरण र बजारीकरणबाट मूल्य श्रृंखला अभिवृद्धि र हरित रोजगारी सिर्जना गर्ने ।
- जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका उपाय अवलम्बन गर्ने ।
- वन क्षेत्रमा सुशासन, समावेशीकरण र सामाजिक न्याय प्रबर्द्धनको लागि व्यवस्थापनलाई थप सक्षम बनाउने ।

वन नीति, २०७१ को कार्यान्वयन गर्न वन क्षेत्रको रणनीति, २०७२ समेत तर्जुमा गरिएको छ । यस रणनीतिले वन व्यवस्थापन, पारिस्थितिकीय प्रणाली र जैविक विविधता संरक्षण एवं व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन, जलाधार व्यवस्थापन, वन उद्यम प्रबर्द्धन र आर्थिक विकास, क्षमता विकास एवं संस्थागत सहकार्य अभिवृद्धि र वन क्षेत्रको सूचना उपयोग एवं व्यवस्थापनलाई समेटेको छ ।

३.४ चौधौँ त्रिवर्षिय योजना (वि.सं. २०७३/७४ देखि २०७५/२०७६)

चौधौँ योजनामा वन, वनस्पति, वन्यजन्तु, जडीबुटी, जैविक विविधता र जलाधारको समुचित संरक्षण, सम्बर्द्धन, व्यवसायीकरण र सदुपयोगद्वारा रोजगारी सिर्जना गर्ने तथा जीविकोपार्जनमा सुधार गरी पारिस्थितिकीय प्रणालीबीच सन्तुलन कायम गर्ने लक्ष्य लिइएको छ । उक्त योजनाले सो लक्ष्य हासिल गर्न दीगो वन व्यवस्थापनद्वारा वन क्षेत्रको उत्पादकत्व र वन पैदावारको उत्पादन वृद्धि गर्ने; जैविक विविधता र स्रोतको संरक्षण लगायत वातावरणीय सेवाबाट प्राप्त हुने लाभ वृद्धि गर्दै न्यायोचित वितरण सुनिश्चित गर्ने तथा जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलन र विपद् जोखिम न्यूनीकरणका उपाय अवलम्बन गर्दै जल, जलस्रोत तथा भूमिको संरक्षणबाट भूमिको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न जलाधार क्षेत्रको एकीकृत संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्य अवलम्बन गरेको छ ।

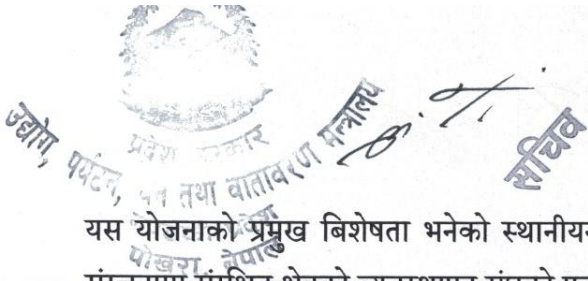
माथि उल्लेख भएका लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्तिका लागि विद्यमान वन क्षेत्र कायम राखी वनको घनत्व, उत्पादकत्व र उत्पादन वृद्धिको लागि वनको सहभागितामूलक दीगो एवं वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्ने; जैविक विविधता र जलाधारको दीगो व्यवस्थापन र उपयोगमा स्थानीय समुदायको पहुँच वृद्धि गर्ने एवं पर्यापर्यटनका आधारहरूलाई पुनर्स्थापन तथा पुनर्निर्माण गर्ने; दीगो वन व्यवस्थापन र संरक्षणमार्फत वातावरणीय सन्तुलन कायम राखी जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका सम्भावित अन्तर्राष्ट्रिय लाभहरूलाई स्थानीय स्तरसम्म पुर्याउने र वन पैदावारमा आत्मनिर्भरता हासिल गर्दै यसमा आधारित उद्यमशीलता र रोजगारी वृद्धि गर्ने रणनीति अख्तियार गरिएको पाइन्छ।

३.५ राष्ट्रिय जैविक विविधता रणनीति तथा कार्यान्वयन योजना, २०७१

नेपाल सन् १९९४ मा जैविक विविधता महासन्धिको पक्षराष्ट्र भएपछि सन् २००२ मा नेपाल जैविक विविधता रणनीति र सन् २००४ मा जैविक विविधता रणनीति कार्यान्वयन योजना तर्जुमा गरी नेपालको जैविक विविधताको संरक्षण, सदुपयोग र लाभांशको समन्यायिक वितरण गर्ने पहल गरिएको थियो । उक्त रणनीति र कार्यान्वयन योजनाको पहिलो चरणको अवधि समाप्त भई हाल दोस्रो चरणमा जैविक विविधता रणनीति तथा कार्यान्वयन योजना (सन् २०१४-२०२०) स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा रहेको छ ।

वि.सं. २०७१ सालमा तयार भएको नेपालको राष्ट्रिय जैविक विविधता रणनीति तथा कार्यान्वयन योजनाले पर्यावरणीय समानुकूलनता सहितको जैविक विविधता संरक्षण गर्दै राष्ट्रिय समृद्धिमा योगदान दिने दीर्घकालीन सोचको ५ वर्षे कार्ययोजना प्रस्तुत गरेको छ । नेपालको पर्यावरणीय प्रणालीको पूर्णतालाई उल्लेख्य रूपमा अभिवृद्धि गर्ने लक्ष्य लिएको यस योजनाको सफल कार्यान्वयनमा १३ वटा रणनीतिक अवधारणा समेटिएका छन् । कार्यान्वयन योजनामा संरक्षित क्षेत्र, संरक्षित क्षेत्र बाहिर चरन क्षेत्र, सिमसार क्षेत्र, पर्वतीय क्षेत्र र कृषि जैविक विविधता व्यवस्थापन गरी ६ वटा विषय र नीति र कानूनी खाका, मिचाहा प्रवृत्तिका प्रजातीको नियन्त्रण, भू-परिधीस्तरीय व्यवस्थापन, संस्थागत सुदृढीकरण, क्षमता अभिवृद्धि, जैविक विविधता राष्ट्रिय नीति तर्जुमा गर्ने, योजना तथा बजेटमा आन्तरिकीकरण गर्ने, जैविक विविधता सम्बन्धी प्रतिबद्धताहरूबीच तालमेल मिलाउने लगायतका १५ अन्तरविषयगत क्षेत्र समेटिएका छन् ।

यस योजनाको प्रमुख विशेषता भनेको स्थानीयस्तरको जैविक विविधता योजनाको प्रारूप हो । वर्तमान संघीय संरचनामा संरक्षित क्षेत्रको व्यवस्थापन संघको एकल अधिकार क्षेत्रभित्र रहेको तथा जैविक विविधता संरक्षण संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको साझा अधिकार सूचीमा रहेको सन्दर्भमा संघले तयार गर्ने जैविक विविधता संरक्षणको प्रारूप अनुरूप प्रदेश र स्थानीय तहले आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा जैविक विविधताको स्थानीय रणनीति एवं कार्यान्वयन योजना तयार पार्न यस रणनीतिले सहजीकरण गर्न सक्ने देखिन्छ ।

३.६ चुरे-तराई-मधेश संरक्षण र व्यवस्थापन गुरुयोजना, २०७४

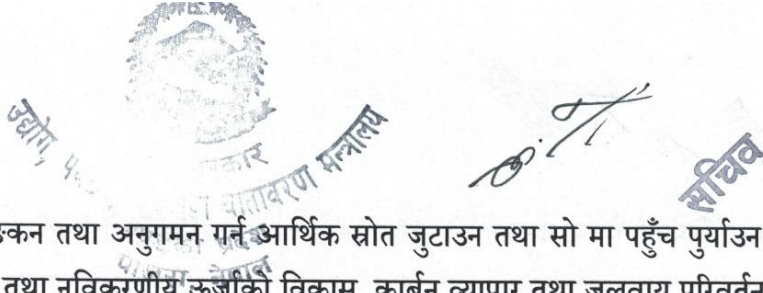
“पर्यावरणीय रूपले सन्तुलित र आर्थिक रूपले सम्बृद्ध चुरे-तराई-मधेश भू-परिधी” भन्ने दूरदृष्टिका साथ २० वर्षे अवधिको लागि वि.सं. २०७४ मा तयार भएको गुरुयोजनाले ५ वर्षको लागि विस्तृत र १० तथा १५ वर्षको लागि अनुमानित कार्यक्रम तथा बजेट तयार गरेको छ । चुरे-तराई-मधेश संरक्षण र व्यवस्थापन गुरुयोजनाले चुरे क्षेत्रको प्राकृतिक स्रोतको दीगो व्यवस्थापन तथा पर्यावरणीय सेवाको सुदृढीकरण गर्दै सम्बृद्धी र गरिवी न्यूनीकरणमा टेवा पुर्याउने लक्ष्य लिएको छ । गुरुयोजनाका तीन उद्देश्यहरू छन् । पहिलो उद्देश्यमा प्राकृतिक स्रोतको दीगो व्यवस्थापन गर्दै जलवायु परिवर्तन र प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने क्षति कम गर्नु, दोस्रोमा प्राकृतिक स्रोतको एकिकृत व्यवस्थापनको अवधारणा अनुसार नदी प्रणालीको व्यवस्थापन गर्दै जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रणमार्फत चुरे क्षेत्रबाट प्राप्त हुने पर्यावरणीय सेवा प्रवाहलाई कायम गर्ने र तेस्रो उद्देश्यमा वन क्षेत्रबाट टाढा रहेका उपभोक्ताको वन स्रोतमा पहुँच बढाउने तथा घरायसी प्रयोजनको लागि उर्जाको स्रोतको उपलब्धता बढाउने । यी उद्देश्य प्राप्तिका लागि प्रकोप व्यवस्थापन, पर्यापर्यटन, महिला, दलित, आदिवासी जनजातीको सहभागिता, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, अनुसन्धान तथा प्रविधि विकास आदि अन्तरविषयगत क्षेत्रहरूको पनि पहिचान भएको छ ।

३.७ जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७

वि.सं. २०६७ सालमा जारी भएको नेपालको जलवायु परिवर्तन नीतिको दूरदृष्टि – जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभावबाट बच्न र बचाउन, मानव विकास र सम्बृद्धि कायम गर्दै, जलवायु न्यायलाई आत्मसात् गर्दै, पर्यावरणीय र दीगो विकासको अवधारणालाई अवलम्बन गरी समुन्नत समाजतर्फ अग्रसर हुन योगदान पुर्याउनु रहेको छ । जलवायु परिवर्तनका प्रतिकूल प्रभावहरूलाई न्यून गर्ने र यसबाट सिर्जित अवसरहरूको उपयोग गर्दै जलवायुमैत्री भौतिक, सामाजिक एवं आर्थिक विकास गरी जीविकोपार्जनका अवसरहरूको अभिवृद्धि गर्नु यस नीतिको परिदृश्य रहेको छ भने जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभाव न्यूनीकरण गर्दै, जलवायु अनुकूलित हुँदै, न्यून कार्बन-उन्मुख सामाजिक-आर्थिक विकास पथलाई अवलम्बन गर्दै जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रमा भएको प्रतिबद्धता अनुरूप सहयोग तथा सहकार्यको प्रबर्द्धन गरी जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु यस नीतिको प्रमुख लक्ष्य रहेको छ । यस नीतिले जलवायु परिवर्तनको कारण देखा परेका चुनौतीको सम्बोधन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय तहमा उपलब्ध आर्थिक एवं प्राविधिक अवसरको लाभ लिने मार्ग प्रशस्त गरेको छ ।

यस नीतिले सर्वपक्षीय सहभागितामार्फत जनचेतना अभिवृद्धि, क्षमता अभिवृद्धि, प्रविधि विकास र हस्तान्तरण, जलवायु अनुकूलन, न्यूनीकरण तथा कार्बन सञ्चितीकरणलाई बढावा दिने कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन,

मूल्याङ्कन तथा अनुगमन गर्ने आर्थिक स्रोत जुटाउन तथा सो मा पहुँच पुर्याउन सहजीकरण गर्ने देखिन्छ । साथै स्वच्छ तथा नविकरणीय ऊर्जाको विकास, कार्बन व्यापार तथा जलवायु परिवर्तनबाट उपलब्ध अवसरको उपयोग गरी गरिवी न्यूनीकरण तथा दीगो विकासको लक्ष्य पूरा गर्न मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

यस नीतिले राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रमलाई विकास एजेण्डाको रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि सबै प्रकारका स्थलगत कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्दा कुल बजेटको न्यूनतम ८० प्रतिशत भन्दा बढी रकम स्थानीय स्तरमा पुर्याउन, सामाजिक तथा आर्थिक विकासका लागि प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापनलाई जलवायुमैत्री एवं पूर्वाधार विकासलाई जलवायु समानुकूलन बनाउन जोड दिएको छ ।

३.८ स्वच्छ वातावरण महाअभियान, २०७५

वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी प्रदूषण सिर्जना हुन नदिने र तोकिएको मापदण्ड विपरित फोहरमैला निष्कासन हुन नदिने, वातावरण संरक्षण र विभिन्न श्रोत र किसिमहरुबाट हुने जल, स्थल, वायु र अन्य प्रदूषण रोकन संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरुबाट जारी कानूनहरुको कडाइका साथ पालना र कार्यान्वयन गर्ने र प्रदूषणको रोकथाम, नियन्त्रण, हरियाली प्रबर्द्धन तथा वातावरण संरक्षणका लागि विज्ञान प्रविधिको प्रयोग र सफल अभ्यासहरु समेतको आधारमा क्रियाकलापहरु अगाडि बढाउने गरी नेपाल स्वच्छ वातावरण महाअभियान (वि.सं २०७५) शुरु भएको छ ।

यो अभियानले सार्वजनिक स्थानमा फोहरमैला फाल्न पूर्णरूपमा प्रतिवन्ध लगाउने र सम्बन्धित स्थानीय तह र सरोकारवाला निकायहरूसँग समन्वय गरी फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन गर्ने, काठमाण्डौ उपत्यका लगायत नेपालका शहरहरुलाई फोहरमैला, धुलो, ध्वनी र धुँवा जस्ता प्रदूषण रोकथाम गरी सफा र सुन्दर बनाउने र सडक किनार, सिंचाई कुलो, नदी किनार तथा खुल्ला, खालि र पर्ती जग्गामा फलफूल लगायत बहुउपयोगी र सौन्दर्यजन्य प्रजातिका रुखविरुवा वृक्षारोपण गरी हरियाली प्रबर्द्धन गर्ने उद्देश्य राखेको छ ।

प्रदेशमा वनको दीगो एवं वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन सुरु भएको छ भने पोखरा उपत्यकाका सबै प्रमुख तालहरु एकमुष्ट रामसारमा सुचिकृत भएका छन् । जलाधार व्यवस्थापन र समुदायमा आधारित सकृय वन व्यवस्थापन कार्यक्रम लागु भएका छन् । वन तथा जलाधार क्षेत्रको संरक्षण र दीगो व्यवस्थापन गर्दै समृद्धि उन्मुख नीति र कार्यक्रमहरु कार्यान्वयनको चरणमा रहेको अवस्था छ ।

४ चुनौतिहरु

४.१ राष्ट्रिय समस्याकै रूपमा रहेको वन अतिक्रमण, चोरी कटान, चोरी शिकार, अव्यवस्थित बसोबास, बाढी, पहिरो, भू-क्षय र वन क्षेत्रको क्षयिकरण जस्ता समस्याबाट यो प्रदेश अछुतो छैन । तराई भागमा काठ दाउराको चोरी कटान र वन क्षेत्र अतिक्रमण मध्यपहाडी भेगमा वन डढेलो, खोरिया फँडानी, ढुङ्गा, गिट्टि, बालुवाको अव्यवस्थित

उपयोग, उच्च भूहाडी तथा हिमाली भेगमा वनस्रोतको उचित व्यवस्थापन र जडिबुटिको वैज्ञानिक संकलन गर्न ठूलो चुनौती छ ।

४.२ गण्डकी प्रदेश नदिनाला, ताल, हिमताल र वन क्षेत्रमा धनी भएता पनि वनको दीगो एवं वैज्ञानिक व्यवस्थापनमा यथेष्ट ध्यान पुग्न नसकेका कारण अतिक्रमण र भू-क्षयको चपेटामा परेको छ । काष्ठजन्य पैदावारको उत्पादनको अभाव छ । पोखरा लगायत प्रमुख शहरहरूमा आयातित काठ र फलाम तथा आल्मोनियमको प्रयोग बढ्दै गएको छ । काष्ठजन्य पैदावारको उत्पादन वृद्धि गरी आयात प्रतिस्थापन गरी निर्यात प्रबर्धन गर्नु चुनौतीपूर्ण छ ।

४.३ विज्ञान र प्रविधिको न्यून प्रयोग भएका कारण वनको हैसियत र पैदावारको गुणस्तरमा सुधार आउन सकिरहेको छैन । निर्माणमुखी काठ दाउराको उपचार गरी टिकाउ बनाउन र टिकाउ हुने गरी काठको प्रयोग गर्ने प्रविधिको प्रयोग गरी काठजन्य उद्योग प्रवर्द्धन गर्नु पनि चुनौतीपूर्ण छ ।

४.४ वनको प्रकार, अवस्था, व्यवस्थापनको उद्देश्य र व्यवसायिकरणको सम्भाव्यताका आधारमा वन सुहाउँदो दीगो एवं वैज्ञानिक वन व्यवस्थापकीय पद्धतिको पहिचान, बिकास र प्रयोगको अभावमा काष्ठ, गैरकाष्ठ वन पैदावारको उत्पादन वृद्धि, जलाधारको एकिकृत संरक्षण तथा वातावरणीय सेवा र सोबाट प्राप्त हुने लाभको वृद्धि गर्न सकिएको छैन । वन प्राविधिक तथा सरोकारवाला एवं व्यवस्थापनमा सहभागी हुने समुदायहरूको प्राविधिक र व्यवसायिक क्षमता तथा दक्षता वृद्धि गर्न चुनौतीपूर्ण छ ।

४.५ विभिन्न बहानामा व्यक्ति विशेषले वा संघसंस्था वा बिकास आयेजनाहरूबाट विगतदेखि हुँदै आएको वन अतिक्रमण, वन क्षेत्रको जग्गा अन्य प्रयोजनमा प्रयोग गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गरी अतिक्रमित वन क्षेत्रलाई पुनः प्राप्त गरी वनको पुनरुत्पादन गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण छ । साथै चितुवा, बाँदर, हात्ती, दुम्सी, जस्ता वन्यजन्तुबाट सृजना हुने मानव-वन्यजन्तु दन्द्ध र चोरी शिकार नियन्त्रण गर्ने कार्य जोखिमयुक्त छ ।

४.६ वन पैदावार (विशेष गरी काठ, दाउरा, खोटो, जडिबुटि र निजी आवादीको काठ दाउरा) को संकलन ओसार-पसार र बिक्रीबितरणलाई सरल र पारदर्शी बनाई वन पैदावारको मूल्य स्थिर राख्न र सुशासन प्रबर्धन गर्न चुनौतीपूर्ण छ ।

४.७ प्रदेश भित्रका नदीनाला, सार्वजनिक जग्गा, भिर, पाखाबाट अनियन्त्रित र अव्यवस्थित उपयोग हुँदै आएको ढुङ्गा, गिट्टि, बालुवा, माटो जस्ता वन र नदीजन्य प्राकृतिक सम्पदाको व्यवस्थापन र नियमन गर्ने कार्य एवं ग्रामिण बिकासका नाँउमा जथाभाबी विना योजना, मापदण्ड र वातावरणीय अध्ययन बिना डोजर लगाई गरिने भू-स्तखनको रोकथाम अर्को चुनौती रहेको छ ।

सचिव

४.८ प्रदेशको बिकासको महत्वकांक्षा, भौगोलिक संबेदनशीलता एवं वातावरणीय जोखिमकाबीच महत्वपूर्ण जलाधार, सिमसार वन क्षेत्रको संरक्षण गर्दै विपद् जोखिम न्यूनिकरण गरी दीगो विकास र समृद्धिका लक्ष्य हाँसील गर्न चुनौतीपूर्ण छ ।

५. अवसरहरु

५.१ दीगो एवं वैज्ञानीक व्यवस्थापनका माध्यमले प्राप्त हुने काठजन्य वन पैदावारको उत्पादन, उपचार, प्रशोधन, उत्पादन विविधिकरण र बजारीकरण गर्दै वन उद्यमको विकास, रोजगारी प्रवर्द्धन र आर्थिक वृद्धि गर्ने प्रचुर सम्भावना छ । त्यसै गरी गण्डकी प्रदेशका महत्वपूर्ण जडिबुटी र गैरकाष्ठ वन पैदावारको खेति प्रबर्धन गरी प्रशोधन र बजारीकरण गर्दै स्थानीय तहमा रोगजारी, आय आर्जन गर्दै प्रदेशको सम्वृद्धिमा योगदान गर्न सकिने अवसर छ ।

५.२ पर्यटकीय प्रदेश भएकोले संघ र स्थानीय तहको समन्वयमा संरक्षण क्षेत्र, संरक्षित वन, चिडियाखाना, जैविक विविधता उद्यान, जलाधार, सिमसार, ताल तलैया र भू-दृष्ययुक्त क्षेत्रको संरक्षण व्यवस्थापन गर्दै प्याराग्लाइडिङ्ग, होमस्टे, पदयात्रा, दृष्यावलोकन जस्ता प्राकृतिक, सांस्कृतिक, जैविक पर्यटन व्यवसाय प्रबर्धनमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा टेवा पुग्नेछ ।

५.३ सिँचाई तथा कृषि मजदूरको अभावमा बाँझो हुँदै गएका पहाडी जिल्लाका खेतबारीमा तथा सामुदायिक र कवुलियती वन क्षेत्रमा जडिबुटी खेती, पशुपालन, अलैंची, फलफूल उत्पादन जस्ता कृषि-वनबाली (Agroforestry) बिकासका सम्भावना छन् भने नदी एवं तालतलैया र सिमसार क्षेत्र को बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोग र पर्यटन प्रबर्धन गरी जिविकोपार्जनमा टेवा पुर्याउन सकिन्छ ।

५.४ गण्डकी प्रदेश जलस्रोतको भण्डार र जलविद्युत बिकासको प्रचुर सम्भावनाको क्षेत्र भएकोले जलस्रोतको उपयोग गर्ने जलविद्युत, सिँचाई, पर्यटन, माछापालन आदि उद्योगबाट वातावरणीय सेवा बापत शुल्क लिइ प्रदेशको जलाधार र वन क्षेत्रहरुको व्यवस्थापनमा खर्च गर्न सकिने छ ।

५.५ यो प्रदेश वन, वनस्पति, वन्यजन्तु, जैविक विविधता, जलाधार, र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान र आविष्कारको लागि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय महत्वको खुला विश्वविद्यालयको रूपमा विकास गर्न सकिने सम्भावनायुक्त प्रदेशको रूपमा रहेको छ ।

५.६ यो प्रदेशमा सम्वेदनशील जलाधार क्षेत्र, शहरी खानेपानीका जलाधार, शहरी वन, समुदायमा आधारित प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन, कार्बन व्यापार, पर्यावरणीय सेवाको भुक्तानी जस्ता कार्यक्रम सञ्चालनको सम्भावना छ ।

सचिव

६ नयाँ नीतिको आवश्यकता

६.१) नेपालको संविधानले व्यवस्था गरे बमोजिम प्रदेशको अधिकार सूची तथा प्रदेश सरकारको कार्यविभाजन नियमावली २०७४ बमोजिमका कार्यजिम्मेवारी पूरा गर्न प्रदेश सरकारले नयाँ वन तथा जलाधार नीति तयार गर्न आवश्यक भएको छ ।

६.२) गण्डकी प्रदेशको सम्बृद्धिमा वन तथा जलाधार क्षेत्रले महत्वपूर्ण योगदान दिन सक्ने हुँदा यस क्षेत्रको दीगो व्यवस्थापनबाट प्राप्त हुने उत्पादन र वातावरणीय सेवाको बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोग र प्राप्त लाभको न्यायोचित वितरणको माध्यमबाट स्थानीय तहमा वन पैदावारको आपूर्ति, रोजगारी सृजना र आय वृद्धि गर्दै प्रदेशको दीगो विकास र वातावरणबीच सन्तुलन कायम राख्न यो वन तथा जलाधार व्यवस्थापन नीति २०७५ तर्जुमा गरिएको छ ।

७ नीति निर्माणका आधारहरू

यो नीति तर्जुमा गर्दा नेपालको संविधान र यसका अनुसूचीहरूमा भएको व्यवस्था, प्रदेश सरकार कार्य विभाजन नियमावली २०७४ लाई मुख्य आधार मानिएको छ भने विगतमा वन तथा जलाधार संरक्षणका क्षेत्रमा अवलम्बन गरिएका नीतिगत प्रयास, असल अभ्यास र सिकाईको अध्ययन र विश्लेषण गरी सान्दर्भिक विषयलाई समेटिएको छ । त्यसैगरी प्रदेशस्तरमा सरोकारवालाहरूसँग गरिएको अन्तरक्रिया र वन क्षेत्रका विज्ञ, विशेषज्ञहरूबाट प्राप्त राय परामर्श समेतलाई समावेश गरिएको छ ।

८. नीतिको नाम र प्रारम्भ:

८.१ यो नीतिको नाम गण्डकी प्रदेश वन तथा जलाधार व्यवस्थापन नीति, २०७५ रहने छ ।

८.२ यो नीति प्रदेशको वन तथा जलाधार क्षेत्रको मूल नीतिको रूपमा रहने छ । यो नीतिले गण्डकी प्रदेशको वन, वनस्पती वन्यजन्तु, जैविक विविधता, जलाधार लगायत वन स्रोतसँग सम्बन्धित विषय समेट्ने छ ।

८.३ यो नीति गण्डकी प्रदेश सरकारबाट स्विकृत भएको मितिदेखि लागु हुनेछ ।

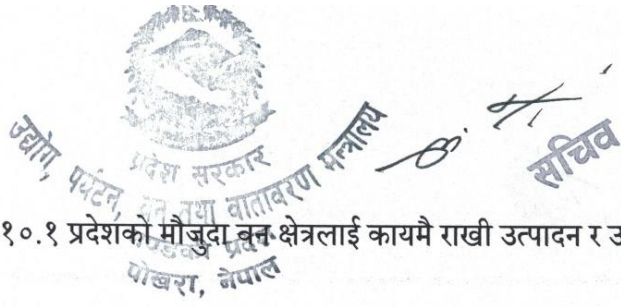
९. दूरदृष्टी (Vision)

यो नीतिको दूरदृष्टि दीगो एवं व्यवस्थित वन र जलाधार सहितको समृद्ध गण्डकी प्रदेश रहने छ ।

१०. लक्ष्य (Goal)

वन, वनस्पती, वन्यजन्तु, जैविक विविधता र जलाधारजन्य स्रोतको दीगो संरक्षण, व्यवस्थापन र सदुपयोग गर्दै वन पैदावारको उत्पादनमा वृद्धि, सहज आपूर्ति र वातावरणीय सेवाको प्रवाह सुनिश्चित गर्दै प्रदेशको समृद्धि र दीगो विकास गर्ने प्रमुख लक्ष्य रहेको छ । यस सम्बन्धमा प्रदेशले थप निम्न लक्ष्य राखेको छ ।

१०.१ प्रदेशको मौजुदा वन क्षेत्रलाई कायमै राखी उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउँदै लाने ।

१०.२ वन क्षेत्रको प्रादेशिक गुरुयोजना बि.सं. २०७७ भित्रमा तयार गरी लागु गर्ने ।

१०.३ वन पैदावारको संकलन र बिक्रीबितरण गर्ने प्रादेशिक तहमा आपूर्ति समिति स्थापना गरी सञ्चालन गर्ने ।

१०.४ सम्बेदनशील एवं प्रदेश र राष्ट्रिय महत्वका वन तथा जलाधार क्षेत्रको पहिचान गरी सहभागितामूलक संरक्षण र दीगो व्यवस्थापनको दायरामा ल्याउने ।

१०.५ सम्भाव्यता हेरी वन तथा जलाधार क्षेत्रको दीगो व्यवस्थापन, जडिबुटी लगायत काष्ठ र गैरकाष्ठ वन उद्यमको प्रवर्द्धनबाट रोजगारी सृजना गर्ने ।

११ नीतिको प्रमुख उद्देश्यहरू

यो नीतिका उद्देश्यहरू देहाय वमोजिम रहेका छनः

१. गण्डकी प्रदेशमा रहेका वन, वनस्पति, वन्यजन्तु, जैविक विविधता, जलाधार, सिमसार एवं चरन क्षेत्र लगायतका स्रोतको संरक्षण एवं दीगो व्यवस्थापन गर्ने ।

२. वन तथा जलाधार क्षेत्रको दीगो व्यवस्थापन गर्दै वन पैदावारको उत्पादन र वन क्षेत्रको उत्पादकत्व बढाई प्रदेशलाई काठ दाउरामा आत्मनिर्भर बनाउने, वातावरणीय सेवाको प्रवाह सुनिश्चित गर्ने र त्यस्ता पैदावार र सेवाको सहज आपूर्ति र समन्यायिक वितरणको व्यवस्था मिलाउने ।

३. प्रदेशभित्र हुने भौतिक विकास निर्माणका कार्यलाई जलवायु र वातावरणमैत्री बनाई पर्यावरणीय सन्तुलन कायम राख्ने ।

४. सम्भाव्यताका आधारमा वन तथा जलाधार स्रोतको व्यवसायिकरण गरी जडिबुटी खेती प्रबर्धन, प्रशोधन र बजारीकरण; काठ तथा अन्य गैरकाष्ठ वन पैदावारमा आधारित वन उद्यम प्रबर्धन; पर्या-पर्यटन; जैविक विविधताको सदुपयोग र व्यवसायीकरण; कृषि वनको प्रवर्द्धन गर्दै प्रदेशमा रोजगारी सृजना तथा आर्थिक र सामाजिक विकासमा टेवा पुर्याउने ।

५. वन तथा जलाधार स्रोतको संरक्षण, व्यवस्थापन र सदुपयोगमा समुदायहरूको सहभागिता सुदृढ गर्दै त्यस्तो श्रोत व्यवस्थापनमा नविन पद्धतिको अनुसरण र बिकास गर्दै सुशासन प्रबर्धन गर्दै लाने ।

६. वन तथा जलाधार क्षेत्रलाई प्रदेशको सम्मृद्धिको आधार बनाउन आवश्यक नीतिगत, कानूनी र संस्थागत सुधार गर्दै क्षमता अभिवृद्धि र स्रोत साधन सम्पन्न तुल्याउने ।

सचिव

क. वन संरक्षण र व्यवस्थापन

१२.१ प्रदेश भित्रको मौजुदा वन क्षेत्र कायम राख्दै राष्ट्रिय वन, चरनक्षेत्र र जैविक विविधताको दीगो एवं वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरी रोजगारी सृजना र आय आर्जन बढाउने । प्रदेशको वन क्षेत्रको भू-स्वामित्व निर्धारण र अद्यावधिक गर्ने गराउने ।

१२.२ प्रदेशको चुरे, तराई, भित्री-मधेस तथा भावर क्षेत्रको वन, भू-तथा जलाधार एवं वातावरणीय संरक्षणमा विशेष जोड दिने । प्रदेशको पहिचान बोकेका पारिस्थितिकीय प्रणाली, सुनाखरी, लालिगुराँस, जडिबुटी क्षेत्र, वन्यजन्तु र तिनका बासस्थान, प्रदेशभित्र पानीका मुहान, ताल, कुण्ड, पोखरी, सिमसार, चराचुरुङ्गी, रैथाने प्राणी, वनस्पती, सुक्ष्म जिवाणुको संरक्षण गरी व्यवस्थापनको दायरामा ल्याउने ।

१२.३ सार्वजनिक क्षेत्रका वर-पिपलका चौतारा, समी, जामुन, रुद्राक्ष, श्रीखण्ड, बेललगायतका धार्मिक सांस्कृतिक महत्वका रुख विरुवाको संरक्षण र विकास गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।

१२.४ प्रदेशको वन अतिक्रमणलाई नियन्त्रण र व्यवस्थापन गरि वन क्षेत्रको पुनरुत्थान गरी संरक्षण गर्ने ।

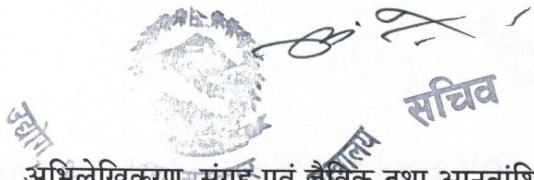
१२.५ संघ र स्थानीय तहको समन्वयमा सिमसार, ताल तलैयाहरूको एकीकृत र दीगो व्यवस्थापन तथा बहुउपयोग गर्ने । फेवा, रुपा, वेगनास जस्ता महत्वपूर्ण तालहरूको अतिक्रमण हटाई, सिल्टेसन (Siltation) घटाई संरक्षण र व्यवस्थापन गर्दै जाने । प्रदेशस्थित हिमताल, नदीनाला, तालतलैयाहरूको संरक्षण र बहुउपयोगका लागि आवश्यक निकाय बनाई कार्यान्वयन र नियमन गर्ने ।

१२.६ वन क्षेत्रको भूगोल, व्यवस्थापनको उद्देश्य र सम्भाव्यता हेरी प्रदेशको वन क्षेत्रलाई उत्पादनमुखी वन, संरक्षणमुखी वन, संरक्षित क्षेत्र, जडिबुटी क्षेत्र, जलाधार क्षेत्र, सिमसार क्षेत्र, भू-संवेदनशिल चुरे क्षेत्र आदिमा वर्गिकरण गरी गुर्योजना तयार गरी उपयुक्त वन व्यवस्थापन पद्धतिको पहिचान गरी व्यवस्थापन गर्दै जाने ।

१२.७ प्रदेश अन्तर्गतका राष्ट्रिय वन, संरक्षित वन सामुदायिक वन, कबुलियति वन, धार्मिक वन, चक्ला वन, साझेदारी वन र संरक्षित क्षेत्रको दीगो एवं वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्ने, गराउने ।

१२.८ मानव वन्य-जन्तु दन्द्ध न्युनीकरण गर्ने उपायहरूको अवलम्बन गर्दै क्षतिपूर्ति एवं राहतको व्यवस्था गर्ने ।

१२.९ नेपालको जैविक विविधता रणनीति र कार्यान्वयन योजना, वातावरण नीति, सिमसार नीति लगायत वातावरणीय नीतिहरूको कार्यान्वयनमा सहजिकरण गर्ने । स्थानीय तहमा जैविक विविधता र परम्परागत ज्ञानको

अभिलेखिकरण, संग्रह एवं जैविक तथा आनुवांशिक स्रोत उपरको बौद्धिक सम्पत्तिको सुरक्षा गर्ने, गराउने । प्रदेश भित्र वन, वनस्पति, जैविक विविधता सम्बन्धी प्रादेशिक संग्रहालय, सामुदायिक बीउ भण्डार, जिन बैंक, प्राणीउद्यान, वन्यजन्तु उद्धार केन्द्र, स्थापना र सञ्चालन गर्ने, गराउने ।

१२.१० वन तथा वन्यजन्तुको बासस्थानलाई डढेलो बाह्य मिचाहा प्रजाति, रोगकीरा र वन फँडानीबाट जोगाउँदै वन्यजन्तुको चोरी शिकार एवं गैरकानुनी व्यापारलाई नियन्त्रण र नियमन गर्ने ।

१२.११ स्थानीय स्तरमा पाइने वनस्पति र वन्यजन्तु लगायतका जैविक विविधताको पहिचान र वैज्ञानिक अभिलेखिकरण गर्ने । प्रदेशभित्र बाह्य प्रजातीको प्रवेश, खेती विस्तार तथा उपयोगको कडाइका साथ नियमन गर्ने ।

१२.१२ पर्यापर्यटन तथा संरक्षणमा जोड दिने गरी राष्ट्रिय वन (सामुदायिक वन, कबुलियति वन) को कुनै क्षेत्र तोकिएको मापदण्ड र कार्यविधिको आधारमा व्यवस्थापन गर्न जोड दिने ।

ख उत्पादन र वितरण

१२.१३ वन तथा जलाधार क्षेत्रको दीगो व्यवस्थापन गर्दै वन पैदावारको उत्पादन बढाउने, वातावरणीय सेवाको प्रवाहलाई व्यवस्थित गर्ने र प्रदेशमा त्यस्ता पैदावार र सेवाको सहज आपूर्ति र समन्यायिक वितरणको व्यवस्था मिलाउने ।

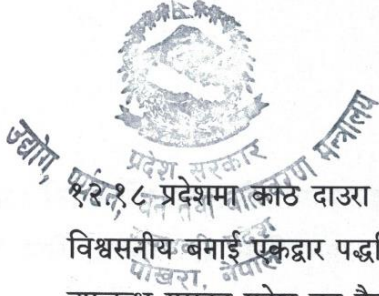
१२.१४ प्रदेश अन्तर्गतका उत्पादनमूलक वनहरूको दीगो एवं वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरी वन पैदावारको उत्पादन वृद्धि गर्ने ।

१२.१५ वन पैदावारको उत्पादन बढाउन निजी वन, कृषि वन, शहरी वन, औद्योगिक वनको विकास र विस्तार गर्दै नदी उकास जग्गा तथा सडक, नहर, रेल्वे किनारामा वृक्षारोपण गरी हुर्काउन प्रोत्साहन गर्ने । त्यस्ता वनको विकास र विस्तारका लागि प्राविधिक सहयोग र विभिन्न प्रबर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, गराउने ।

१२.१६ वन पैदावारको उत्पादन र गुणस्तर वृद्धि गर्न वन सम्बर्धन, पद्धतिको विकास, प्राकृतिक र वृक्षारोपण वनको व्यवस्थापन, वन बीउ स्रोत केन्द्र स्थापना र व्यवस्थापन; गुणस्तरीय विरुवा उत्पादन र वितरण, आर्थिक महत्वका रुख विरुवाको प्रबर्धन जस्ता विषयको अनुसन्धान तथा प्रविधि विकासमा जोड दिने ।

१२.१७ वन पैदावारको मूल्य अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्य गर्न निजी क्षेत्रको भूमिका प्रष्ट गरी निजी क्षेत्रबाट हुने लगानी बढाउन उपयुक्त वातावरणको सृजना गर्ने ।

सचिव

उद्योग, पर्यटन, प्रदेशमा काठ दाउरा संकलन, उत्पादनको विविधिकरण र बिक्रीवितरण कार्यलाई दीगो, पारदर्शी एवं विश्वसनीय बनाई एकद्वार पद्धतिबाट सर्वसाधारण र विकास निर्माणका लागि सरल र सहज रूपमा वन पैदावार उपलब्ध गराउन प्रदेश वन पैदावार आपूर्ति समितिको स्थापना एवं सञ्चालन गरी वन पैदावारको वितरणलाई व्यवस्थित गर्दै जाने ।

१२.१९ निर्माण योग्य प्रजातिका काठको गुणस्तर र आयु बढाउन सिजनिङ (Seasoning) र उपचार (Treatment) गरी बिक्रीगर्ने व्यवस्था मिलाउने साथै बजार मूल्यमा स्थिरता ल्याउन काठ दाउराको अधिकतम बिक्री मूल्य तोक्ने । खेर गइरहेका विभिन्न काष्ठ एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी व्यवसायिक एवं गुणस्तरीय वस्तुको उत्पादनमा जोड दिने ।

१२.२० वन संरक्षण, व्यवस्थापन, सदुपयोग र व्यवसायिकरणका लागि सरोकारवाला र सर्वसाधारणका लागि आवश्यक वनस्रोत सूचना प्रणालीको विकास गरी सार्वजनिक गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

१२.२१ काठ दाउराको कटान, संकलन, ओसारपसार र बिक्री वितरणलाई प्रविधियुक्त र व्यवसायिक बनाई पारदर्शी तुल्याउन सरोकारवालाहरु समेतको समन्वयमा सरल कार्यविधि बनाई लागु गर्ने । काठ दाउरा वा अन्य वन पैदावारको उचित भण्डारण र सुरक्षाको व्यवस्था गरी सड्न गल्न वा गुणस्तर हास हुनबाट बचाउने ।

ग वातावरणीय सन्तुलन

१२.२२ शुद्ध पिउने पानी, वातावरणीय सेवाको प्रवाह र जलीय स्वच्छताको सुनिश्चितता गर्न एवं भू-क्षय न्यूनीकरण गरी कृषि उत्पादन बढाउनका लागि प्रदेशका महत्वपूर्ण र संवेदनशील जलाधार क्षेत्रको पहिचान गरी एकीकृत व्यवस्थापन गर्दै जाने । प्रदेशस्थित पानीका स्रोतहरु र जलाधारको संरक्षण र व्यवस्थापन गरी शुद्ध पिउने पानी; कृषि, सिँचाई, जलविद्युतका लागि आवश्यक पानी निरन्तर उपलब्ध गराउनमा टेवा पुर्याउने ।

१२.२३ प्रदेश भित्रको भू-स्खलनको परिमाणलाई न्यूनीकरण गरी भू-उत्पादकत्व अभिवृद्धिका साथै विकासका पूर्वाधारहरुको संरक्षण गर्न टेवा पुर्याउने ।

१२.२४ चुरे भावर लगायत भौगोलिक दृष्टिकोणले संवेदनशील क्षेत्रहरुमा माटो, पानी, वन, कृषि स्रोतहरुको दीगो संरक्षण हुने गरी एकीकृत र समन्वयात्मक विकास गर्ने । संरक्षण खेती, पानी सञ्चितिकरण, कम खर्चिलो भू-संरक्षण प्रविधि, वायोईन्जीनियरीड जस्ता प्रविधिको विकास र विस्तार गर्ने ।

१२.२५ प्राकृतिक स्रोतहरुको अत्याधिक दोहनको न्यूनीकरण गरी वातावरण संरक्षण गर्न ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा जस्ता नदीजन्य पदार्थहरुको उत्पादन र प्रयोगको मापदण्ड बनाई नियमन गर्ने । साथै सम्भाव्यता हेरी नदी तथा खोलाजन्य उत्खनन र संकलनलाई क्रमशः खानिजन्य व्यवसायमा रुपान्तरण गर्दै लाने ।

१२.२६ भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्नुपूर्व सामाजिक, वातावरणीय अध्ययन गरी भू-क्षय र Siltation नहुने सुनिश्चितता गरी जलवायु र वातावरणमैत्री पद्धतिको अवलम्बन गर्ने। जलक्षेत्र तथा महत्वपूर्ण जलाधारक्षेत्र, सिमसार, संरक्षित क्षेत्र भएर जाने सडक, नहर, जलविद्युत लगायतका सबै भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्दा वातावरणीय अध्ययनलाई अनिवार्य गर्ने। योजना र वातावरणीय अध्ययन नगरी डोजर लगाई भू-क्षय, पहिरो जाने गरी खनजोत गर्न नपाईने व्यवस्था गर्ने।

१२.२७ जलाधार संरक्षणमा तल्लो तटीय र उपल्लो तटीय क्षेत्रको सेवाग्राहीको अन्तरसम्बन्ध कायम राख्दै बेसिन अवधारणाको नमूना कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याउने। पारिस्थितिकीय सेवाको भूक्तानी (PES) सम्बन्धि प्रणालीको विकास गरि त्यस्तो सेवा प्राप्त गरे बापत लाग्ने शुल्कको निश्चित अंश स्रोत संरक्षण र व्यवस्थापनमा अनिवार्य खर्च गर्ने व्यवस्था मिलाउने।

१२.२८ जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असर न्यूनीकरण गर्ने उपायको अवलम्बन गर्दै पारिस्थितिकीय प्रणाली र समुदायको समानुकुलन क्षमता (Resiliency) बढाउँदै विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्ने। बाढी, पहिरो, डुबान, नदी कटान, डढेलो जस्ता प्राकृतिक प्रकोप न्यूनीकरण गरी जनधनको सुरक्षामा जोड दिने।

१२.२९ वन क्षेत्रबाट उत्सर्जन हुने कार्बनको मात्रा घटाउन वन डढेलो, वन फँडानी, क्षयीकरण नियन्त्रणका उपायहरू अवलम्बन गर्दै कार्बन सञ्चिति बढाउन दीगो व्यवस्थापन गर्ने। कार्बन व्यापार प्रवर्द्धन गर्न राष्ट्रिय रेड रणनीतिको कार्यान्वयनमा संघसँग सहकार्य गर्ने।

घ. वन पैदावार र सेवाको व्यवसायिकरण

१२.३० वनक्षेत्रलाई उत्पादनमुलक बनाई सम्वृद्धि हासिल गर्न वन पैदावारमा आधारित प्लाईउड, फर्निचर, बोर्ड, इयाल, ढोका तयार गर्ने जस्ता काष्ठ उद्योग एवं खोटो, अलैची, जडिबुटी प्रशोधन जस्ता गैरकाष्ठ उद्योग वा आन्तरिक खपत बढाउने, आयात प्रतिस्थापन वा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने उद्योग प्रवर्द्धन गर्न उद्यममैत्री कानुन, मापदण्ड, कार्यविधि तयार गरी कार्यान्वयन र नियमन गर्ने।

१२.३१ प्रदेश भित्रका उच्च मुल्यका रुखविरुवा, जडिबुटीको पहिचान, खेती प्रविधि विकास, विस्तार, प्रशोधन र बजारीकरण गरी रोजगारी सिर्जना गर्ने। वन क्षेत्रबाट संकलन गरिने जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको दीगो एवं सरल संकलन, भण्डारण तथा प्रारम्भिक प्रशोधन विधि तयार गरी सरोकारवालाको सीप विकास, प्रशिक्षण गर्ने, गराउने। सो कार्यको अनुगमनको व्यवस्था अनिवार्य गर्ने।

१२.३२ प्रदेश भित्र उपलब्ध हुने जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारको आर्थिक महत्वका आधारमा प्रदेशभित्र कम्तीमा एक तहको प्रशोधन गरेर मुल्य श्रृंखला अभिवृद्धि गरेर निकासी हुने व्यवस्था मिलाउने।

१२.३३ संघको समन्वयमा वन्यजन्तुहरुको पालन, प्रजनन र व्यवसायीकरण गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।

१२.३४ खेतीयोग्य बाँझो खेतवारी तथा सामुदायिक वा कबुलियती वनमा आयमुलक कृषि वनबाली प्रबर्धन गर्न प्रोत्साहन गर्ने । व्यवस्थित वनबाट उपलब्ध हुने वा व्यवसायिक उत्पादन गर्ने तामा, टुसा, कुरिलो, न्युरो, काफल, कटुस, ओखर, तरुलजस्ता वनजन्य तरकारी, फलफूल, कन्दमुलहरुको पहिचान, अनुसन्धान, प्रवर्द्धन र व्यवसायिकरण गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।

१२.३५ संघको समन्वयमा कृषिवन, जडिबुटी खेती, पर्यापर्यटन वा व्यवसायिक वन पैदावार उत्पादन गर्न चाहने संघ, सस्था, समूह वा व्यवसायीलाई निश्चित मापदण्ड बनाई पारदर्शी र प्रतिस्पर्धात्मक प्रकृया अवलम्बन गरी निश्चित अवधिका लागि कबुलियत गरी हैसियत बिग्रेको अतिक्रमित वा नाङ्गो वन क्षेत्रको जग्गा उपलब्ध गराउन सकिने व्यवस्था मिलाउने ।

१२.३६ प्रचलित संघिय कानूनले प्रतिबन्ध लागे बाहेकका वनस्पतीको खेती र वन्यजन्तुको व्यवसायिक पालन गर्ने नीति लिईनेछ । उच्च मूल्यका जडिबुटी तथा लप्सी, रुद्राक्ष, बोधिचित्त, अगरउड, तेजपात, बेतवाँस जस्ता मूल्यवान् रुख बिरुवाको खेति, वन पैदावारमा आधारित उद्यम स्थापना एवं अलैँचि, कफी, फलफूल जस्ता कृषिवन बालीको उत्पादन, प्रशोधन र बजारीकरण गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

१२.३७ वन कार्बन व्यापारलाई प्रोत्साहन गर्न राष्ट्रिय रेड रणनीति (REDD strategy) अनुरूप फरेष्ट्री कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सहजिकरण गरिनेछ ।

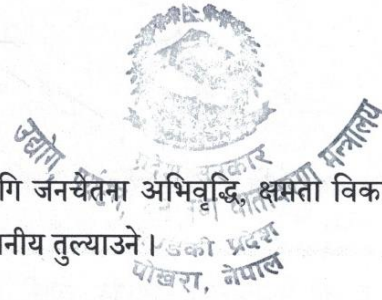
ड समन्वय, सुशासन र क्षमता अभिवृद्धि

१२.३८ प्रदेशको वन तथा जलाधार व्यवस्थापन र व्यवसायिकरणका लागि प्रदेशका प्रमुख पारिस्थितिकीय प्रणाली, वन, वनस्पति, जडिबुटिका क्षेत्रमा विशेषज्ञता सहितको प्राविधिक जनशक्ति विकास र उपयोग गर्न योजना बनाई लागु गर्ने ।

१२.३९ संघ र स्थानीय तहसँग समन्वय र सहकार्य गरी राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता पूरा गर्न सक्रिय रहने एवं अन्तर प्रदेश वन, जलाधार संरक्षण र व्यवस्थापनमा समन्वय गर्ने ।

१२.४० प्रदेशभित्र हुने भौतिक विकास निर्माणका कार्यबाट जलवायु र वातावरणलाई जोगाई विकास र वातावरणवीच सन्तुलन कायम राख्न आवश्यक मापदण्ड निर्धारण गरी कार्यान्वयन गर्न अन्तर क्षेत्र तथा निकाय समन्वयका लागि उपयुक्त संरचनाको विकास र उपयोग गर्ने ।

सचिव

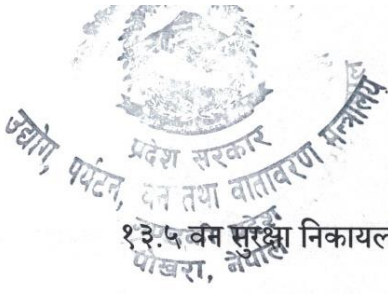

- १२.४१ वन तथा जलाधार क्षेत्रको संरक्षण र विकासका लागि जनचेतना अभिवृद्धि, क्षमता विकास, अनुसन्धान, सूचना र सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी, भरपर्दो र विश्वसनीय तुल्याउने।
- १२.४२ समुदायमा आधारित सबै खाले वनको दीगो र वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्न समुदायको सबलीकरण, सशक्तिकरण, संगठनात्मक सुदृढीकरण, क्षमता अभिवृद्धि र लाभको समन्यायिक वितरण गर्ने पद्धतिको विकास गर्दै लाने।
- १२.४३ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धान केन्द्र, केन्द्रीय वन अनुसन्धान तथा प्रचारप्रसार केन्द्र, प्राज्ञिक एवं शैक्षिक संघ संस्थाहरूको सहकार्यमा वन अनुसन्धान, प्रविधि विकास र हस्तान्तरण, प्राविधिकहरूको दक्षता अभिवृद्धि र सरोकारवालाहरूको सीप विकास गर्दै लाने।
- १२.४४ वन क्षेत्रलाई सुशासनयुक्त, समावेशी, सवल र व्यवसायिक बनाउँदै लाने। वन तथा जलाधार कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा महिला, अपाङ्ग, विपन्न तथा वनस्रोत सम्पदामा आश्रित समुदाय र परिवारहरूको हितलाई प्राथमिकता दिने।
- १२.४५ वनको दीगो व्यवस्थापन, जलाधारको एकिकृत व्यवस्थापन र सुशासन प्रवर्द्धन गर्न समुदाय, वन प्राविधिक, उद्यमी, व्यवसायी, वन निगम र जडिबुटी विकास र बजारीकरण संयन्त्र लगायतका निकायहरूको सबलीकरण, क्षमता अभिवृद्धि, संगठनात्मक सुदृढीकरण गर्दै, वन क्षेत्रलाई पारदर्शि समावेशी, प्रतिस्पर्धात्मक र सुशासनयुक्त बनाउँदै लाने।

१३ कार्यनीति

- १३.१ प्रदेशभित्रका समुदायमा आधारित वनस्रोत सम्पदा, जैविक विविधता, सिमसार, चरनक्षेत्र र जलाधारको संरक्षण र व्यवस्थापनलाई निरन्तरता दिने।
- १३.२ वनक्षेत्र, जलाधारक्षेत्र, सिमसार र जैविक विविधता क्षेत्रको वर्गिकरण र प्राथमिकिकरण गरी कार्ययोजना बनाई दीगो व्यवस्थापनको दायरामा ल्याउने।
- १३.३ प्रदेशभित्रको वन पैदावारको उत्पादनले स्थानीय र प्रदेशको मागलाई प्राथमिकताका साथ पूर्ति गरी बढी हुने वन पैदावार अन्य प्रदेशमा बिक्रिवितरण गर्ने।
- १३.४ प्रदेशभित्रका वन डिभिजन, सब डिभिजन र भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालयहरूलाई वन तथा जलाधारको दीगो एवं वैज्ञानिक व्यवस्थापन, सदुपयोग, उत्पादन विविधिकरण र व्यवसायीकरण सम्बन्धि कार्यमा केन्द्रिकृत गर्ने।

सचिव

१३.५ वन संरक्षण निकायलाई स्रोत, साधन तथा प्रविधि सम्पन्न तुल्याई परिचालन गर्ने ।

१३.६ वन पैदावारको संकलन, विक्री वितरण एकद्वार प्रणालीमार्फत गर्न प्रदेश आपूर्ति समिति स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याउने ।

१३.८ राष्ट्रिय वन, सामुदायिक वन, साझेदारी वन, चक्ला वन, कबुलियती वन पैदावार सरल र सुलभ मूल्यमा उपलब्ध गराउन संकलन र बिक्रीवितरण कार्यविधि तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने ।

१३.९ शहरी वन, निजी वन, कृषि वन, सडक, नहर खोला किनारामा वृक्षारोपण गरी हरियाली प्रवर्द्धन गर्दै वन पैदावारको उत्पादन र वातावरणीय सुधार गर्ने । यस्ता कृषाकलापमा उत्प्रेरणा जगाउन कार्यविधि बनाई अनुदान, सुलभ ऋण, बाली विमा, प्रविधि हस्तान्तरणको व्यवस्था मिलाउने ।

१३.१० प्रदेशमा मानव वन्यजन्तु दन्द्ध व्यवस्थापन गर्न दन्द्ध न्यूनीकरणका वैकल्पिक उपायको खोजी र अवलम्बन गर्ने । वन्यजन्तुले पुर्याउने जनधनको क्षति वापत कार्यविधि बनाई राहत उपलब्ध गराउने ।

१३.११ प्रदेशभित्रका संवेदनशील जलाधार, पानीका स्रोत र सिमसार, तालतलैयाको पहिचान, प्राथमिकीकरण र दीगो व्यवस्थापन गर्ने । सुक्खा क्षेत्रमा पानीका श्रोतहरूको समुचित व्यवस्थापन गरी उपयोग गर्न एक गाँउ, एक पोखरीको योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।

१३.१२ अतिक्रमित वनक्षेत्र खाली गराई पुनः वन कायम गर्ने ।

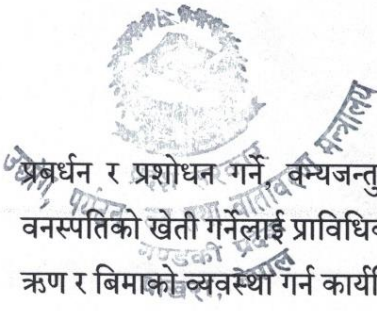
१३.१३ शहरी क्षेत्रमा उद्यान निर्माण तथा सडक, नदी, नहर, रेल्वे किनारामा वृक्षारोपण गरी हुर्काउने ।

१३.१४ संघीय सरकारले घोषणा गरेको वन दशकको कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने ।

१३.१५ संभाव्यता हेरी संरक्षित वन, संरक्षण क्षेत्र तथा संकटापन्न, दुर्लभ वनस्पति र वन्यजन्तुको संरक्षण योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।

१३.१६ स्थानीय तहहरूले भौतिक निर्माण सुधार गर्दा बिना योजना र वातावरणीय अध्ययन कुनै पनि क्षेत्रमा डोजर प्रयोग गरी खनजोत गर्न नपाईने व्यवस्था मिलाउने ।

१३.१७ काठ, पोल, फर्निचर, झ्याल, ढोका, प्यानल बोर्ड जस्ता निर्माण सामग्रीको तयारी पूर्व सिजनिङ्ग गर्ने, उपचार (Treatment) गर्ने लगायतका वन पैदावारमा आधारित उद्यम स्थापना र सञ्चालन गर्ने, जडिबुटी खेती

सचिव

प्रबर्धन र प्रशोधन गर्ने, वन्यजन्तु पालन, प्रजनन र उपयोग गर्ने, कृषि वन विकास गर्ने, उच्च मूल्यका रुख वनस्पतिको खेती गर्नेलाई प्राविधिक सहयोग; वोटविरूवा, यन्त्र उपकरण व्यवस्थापन र सदुपयोगमा अनुदान; सुलभ ऋण र बिमाको व्यवस्था गर्न कार्यविधि बनाई लागु गर्ने ।

१३.१८ विकास निर्माणलाई वन, जलाधार, वातावरण र जलवायु परिवर्तनमैत्री बनाई दीगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्न अन्तरनिकाय समन्वय र अनुगमन गर्न वनमन्त्रीको अध्यक्षतामा वन क्षेत्र समन्वय समिति गठन गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

१३.१९ वन तथा जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन गर्दा जलवायु अनुकूलन हुने गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । वन कार्बन सञ्चय र व्यापार बढाउन मन्त्रालयमा छुट्टै इकाई (Cell) को व्यवस्था गर्ने ।

१३.२० जडिबुटी खेतीको विस्तार, उत्पादन, प्रशोधन र बजारीकरणलाई प्रोत्साहन गर्न उपभोक्ता समूह, सहकारी, उद्योगी, व्यवसायी समेतको साझा संयन्त्र निर्माण गर्ने ।

१३.२१ जलाधार क्षेत्रमा सम्बन्धित सरोकारवाला निकाय र स्थानीय तहको समन्वयमा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्यांकन गर्ने उपयुक्त पद्धतिको पहिचान र विकास गरी लागू गर्ने ।

१३.२२ वन तथा जलाधार क्षेत्रको तथ्याङ्क, अध्ययन, अनुसन्धान, सिकाई, नतिजा आदिलाई सबैको पहुँचमा पुर्याउने गरी इन्टरनेटमा आधारित एकीकृत वन तथा जलाधार सूचना प्रणाली निर्माण गर्ने ।

१३.२३ सुचना प्रविधिको प्रयोग गरी वन डढेलो, बाढी, पहिरो लगायतका जोखिमको पूर्वसूचना दिन सञ्चार क्षेत्र र स्थानीय तहसँग सहकार्य गरी प्रभावकारीता बढाउने ।

१३.२४ प्रदेशको वन, जलाधार, जैविक विविधता र वातावरण संरक्षण र विकासमा योगदान पुर्याउनेलाई सम्मान र पुरस्कृत गर्ने ।

१४ नीति कार्यान्वयन व्यवस्थापन

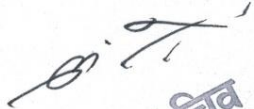
१४.१ नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कानून, निर्देशिका, रणनीति, कार्यक्रम, मार्गदर्शन निर्माण गर्ने ।

१४.२ संघ र स्थानीय तहबिच आवश्यकता अनुसार सहकार्य र समन्वयको व्यवस्था मिलाउने ।

१४.३ समुदाय र सरोकारवालाहरूको जिम्मेवारी, अधिकार र कर्तव्यलाई सापेक्षित रूपमा सुदृढीकरण गर्ने ।

१४.४ नीति कार्यान्वयनको प्रभावकारितालाई मार्गनिर्देश गर्न प्रदेश वन मन्त्रीको संयोजकत्वमा समन्वय समिति बनाउन सकिनेछ ।

सचिव

१५ आर्थिक पक्ष

- १५.१ नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक बजेटको विनियोजन गरिने छ ।
- १५.२ नीति कार्यान्वयनका लागि संघको समन्वयमा अन्य दातृ निकायहरुबाट समेत सहयोग लिन सकिने छ ।
- १५.३ नीति कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित संघ, संस्था, समुदाय र साझेदारहरुको सहयोग परिचालन गर्न सकिने छ ।

१६ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

- १६.१ नीति कार्यान्वयनको अवस्था र प्रभावकारिताको नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कनको व्यवस्था मिलाइने छ ।
- १६.२ प्रत्येक २/२ वर्षमा नीतिको स्वतन्त्र मूल्याङ्कन गरिनेछ ।

१७ जोखिम

- १७.१ प्रादेशिक ऐन कानून तर्जुमा ढिला भएमा कार्यान्वयनको प्रभावकारितामा जोखिम रहने छ ।
- १७.२ उपयुक्त संस्थागत संरचना, दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था र वित्तीय स्रोतको व्यवस्था हुन नसकेमा जोखिम रहन सक्दछ ।

१८ बाधा अड्काउ फुकाउने

कार्यान्वयनको सिलसिलामा कुनै बाधा अड्काउ परेमा वा समस्या उत्पन्न भएमा प्रदेश उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयले आवश्यक निर्णय लिन सक्नेछ ।